

Η ΑΠΟΜΥΘΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΑΚΙΤΟ

Ὁ Ὀκταβιανὸς Αὐγούστος κατέχει ἐξάισια θέση στὸ χῶρο τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, στέκεται ὑψηλὰ στὴν ἱστορικὴ ἀξιολόγηση γιὰ τὰ πολιτειακὰ καὶ κοινωνικὰ του κυρίως ἐπιτεύγματα καὶ ἡ διαμορφωμένη σήμερα ἱστορικὴ ἐπιστήμη καὶ διαχρονικὴ διάσταση τῆς ἱστορίας μὲ τὸ χρησιμοποιοῦμενο γενικὰ χρονολογικὸ τῆς σύστημα τὸν φέρνει (συμπτωματικὰ βέβαια) γύρω στὸ σημεῖο τομῆς, ἐκεῖ ποῦ σταματᾷ ἡ καθοδικὴ χρονολόγηση καὶ ἀρχίζει ἡ ἀνοδικὴ ἢ ἐκεῖ ποῦ τέμνεται ἡ πολιτιστικὴ πορεία τῶν δύο τελευταίων δισχιλιετιῶν. Γιὰ τοὺς Χριστιανούς ἰδιαίτερα τὸ ἱστορικὸ δίπτυχο τέμνεται στὴν ἐποχὴ του, ποῦ ἔδωσε τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο γιὰ τὴ γέννηση τῆς νέας θρησκείας.

Ἄν καὶ ὅλοι ἀναγνωρίζουν τὴ μεγαλωσύνη τοῦ ἔργου του (μολονότι δὲν ὀνομάσθηκε μέγας, ὅπως ὁ Ἀλέξανδρος ἢ ὁ Κωνσταντῖνος, ποῦ ἀπέχουν ἰσόχρονα ἀπὸ αὐτόν, ὁ ἕνας προηγουμένως καὶ ὁ ἄλλος κατόπιν), ἡ προσωπικότητά του ἔχει κριθεῖ ποικιλότροπα¹.

Ἡ ἱστορικὴ του εἰκόνα ἄρχισε νὰ διαμορφώνεται ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀρχῆς του καὶ μὲ παρότρυνσή του. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ ἐξακολούθησε νὰ διαφοροποιεῖται, ἀλλὰ νομίζομε ὅτι ἕνα αἰῶνα μετὰ τὸ θάνατό του οἱ διάφορες ἐκδοχὲς εἶχαν σὲ γενικὲς γραμμὲς ἀναπτυχθεῖ. Εἶχαν ὅπωςδήποτε χαραχθεῖ τὰ πλαίσια μέσα στὰ ὁποῖα γίνεται ἡ τοποθέτησή του, εἶχε ὀριθεῖ καὶ κριθεῖ ἡ ἀξία τῶν ἐπιτευγμάτων του. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη ὁ Τάκιτος, ὁ μεγαλύτερος ἴσως ἱστορικὸς τῆς ρωμαϊκῆς ἱστοριογραφίας ποῦ ζεῖ ἀπὸ τὸ 55 ἕως τὸ 117 μ.Χ. (περίπου), εἶναι πολῦτιμος δέκτης, ποῦ συλλέγει καὶ ἀξιολογεῖ τὰ γεγονότα καὶ τίς κρίσεις τοῦ αἰῶνα ποῦ διανύθηκε ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Αὐγούστου. Θὰ ἦταν πολὺ ἐνδιαφέρον νὰ παρακολουθήσει κανεὶς σὲ ἐκτενέ-

1. Κρίσεις γιὰ τὸ ὅλο ἔργο τοῦ Αὐγούστου βλ. στὴν *CAH*, X(ἀπὸ τὸν F. E. Adcock), σ. 583 - 606 (γιὰ τὴν προσωπικότητά του ἰδιαίτερα σ. 590 - 596). Σὲ γενικὴ τελικὴ ἀπόφανση λέγεται μεταξὺ ἄλλων ὅτι συγκρινόμενος μὲ τὸν Ἀλέξανδρο, τὸν Κάισαρα καὶ τὸν Ναπολέοντα, οἱ ὁποῖοι surpassed other men in intellectual equipment, ὁ Αὐγούστος cannot be counted as a man of genius... He was the man that the world needed, καὶ ἔτσι θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἕνας of the greatest servants of the human race (σ. 596).

στερη μελέτη καὶ τῇ μετέπειτα ἀντιμετώπιση τοῦ Αὐγούστου στὴν ἱστοριογραφία καὶ στὶς διάφορες μεταλλαγές της μέχρι σήμερα. Ἐδῶ θὰ ἀρκεσθοῦμε μόνο στὸν Τάκιτο ποὺ ἀποτελεῖ σημαντικό, ἀποφασιστικό σταθμὸ τῆς θεωρήσεως καὶ ἀξιολογήσεώς του. Τί βρῆκε ὅμως ὁ Τάκιτος, ποιά εἰκόνα τοῦ Αὐγούστου εἶχε διαμορφωθεῖ μέχρι τὸ χρόνο ποὺ ὁ ἴδιος καταπιάσθηκε μαζί του;

Ἐπισημαστέος ποιητὴς τῆς Ρώμης Βεργίλιος (70 - 19 π.Χ., σύγχρονος ἐπομένως γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα τοῦ Αὐγούστου) γράφει στὴ δωδεκαετία μετὰ τὸ Ἄκτιο (31 - 19 π.Χ.) καὶ βλέπει τὸν Αὐγούστο στὴν Αἰνεΐδα του¹ ὡς τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας². Ἡ ἱστορία αὐτή, ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ ἐπὶ αἰῶνες, παρουσιάζεται ὅτι ἐξελίσσεται κατὰ τὰ θέσφατα μετὰξὺ δύο μορφῶν, τοῦ Αἰνεΐα καὶ τοῦ Αὐγούστου. Ὁ Αἰνεΐας εἶναι ἡ ἀφετηρία μιᾶς μεγάλης θριαμβευτικῆς πορείας ποὺ ὀδηγεῖ στὸ ἀποκορύφωμά της, τὸν Αὐγούστο, ποὺ ἀνοίγει μιὰ μεγάλη εἰρηνικὴ ἐποχὴ. Τὰ δύο πρόσωπα στὸ ἔπος συνδέονται στενά. Ὁ Αὐγούστος εἶναι ἀπόγονος τοῦ θεογενοῦς Αἰνεΐα, ἀφοῦ ἀνήκει στὴν Ἰουλία γενεά, ποὺ φέρει τὸ ὄνομα ἀπὸ τὸ γιὸ τοῦ Αἰνεΐα τὸν Ἰούλο Ἀσκάνιο.

Ἐπισημαστέος ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας τῆς Ρώμης (ἀναχρονισμὸς τὸ ὄνομα). Ὁ Ζεὺς ὁ ἴδιος, ὁ *sator hominum*, προλέγει τὴν ἱστορία τοῦ Αἰνεΐα (I 261 - 296). Στὸν Ὀλυμπο βουλευεται περὶ τῆς τύχης τῶν λαῶν (ὀπωσδήποτε εἶναι δυσκαθόριστη ἡ σχέση του μετὰ τὸ *fatum*) καὶ τώρα δεχόμενος τὴν παράκληση τῆς Ἀφροδίτης νὰ δώσει τέρμα στὰ δεινὰ τοῦ Αἰνεΐα δηλώνει ὅτι θὰ μείνουν ἀμετάβλητα τὰ πεπρωμένα (*immota fata*), ὅτι θὰ τηρηθοῦν ὅσα ὁ ἴδιος ὑποσχέθηκε (*promissa*), ὅτι θὰ φέρει στὰ ἀστέρια τὸ μεγαλόψυχο Αἰνεΐα· ἀνερευνώντας δὲ ὁ ἴδιος στὰ οὐράνια μυστικὰ ἀρχεῖα τῶν μοιρῶν (*volvens arcana fatorum*) ἀποκαλύπτει τὴ μέλλουσα ἱστορία τοῦ Αἰνεΐα, τοῦ Ἰούλου καὶ τῶν ἀπογόνων του, μετὰξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ρωμύλος, ποὺ ἐντάσσεται στὴ διαχρονικὴ γραμμὴ ποὺ προχωρεῖ ἀπὸ τὸν Αἰνεΐα μέχρι τὸν Αὐγούστο. Ὁ Ρωμύλος, κατὰ τὴν πρόρρηση τοῦ Διός, *ex-*

1. Κατὰ τὸν Fr. Klingner, *Virgil*, Zürich καὶ Stuttgart 1967, σ. 377-8, ἡ Αἰνεΐας, τὸ ἔπος ποὺ προβάλλει τὸν Αὐγούστο, προέκυψε in einer Grenzzeit, auf einer hohen Grenzscheide, καὶ σ' αὐτὸ τὸ ἔπος ein teleologisch gedachter Zusammenhang περιλαμβάνει σὲ μιὰ εἰκόνα die im Gedicht unmittelbar erzählte Urzeit und die Endzeit, die angebrochen ist.

2. Ὁ Vergilius καὶ ὁ Horatius εἶχαν δοθεῖ, κατὰ χαρακτηριστικὴ ἔκφραση τοῦ Charles Knapp (*The Aeneid of Vergil, I - VI and the Metamorphoses of Ovid*, Chicago 1900, σ. 33 - 34), whole-heartedly στὴν ὑποστήριξη τῆς πολιτικῆς τοῦ Αὐγούστου, ποὺ θεωρεῖται (σ. 49) an embodiment of the spirit of Rome. Πβ. M. Cary καὶ H. H. Scullard, *A History of Rome*, 1975⁸, σ. 350: Augustus may be regarded as an embodiment of the Roman people... he achieved a great and lasting work.

cipiet gentem (I 276). Για τὸ κράτος ποὺ θὰ ἰδρυθεῖ ὁ Ζεὺς δὲν θέτει ὄρια οὔτε τοπικὰ οὔτε χρονικὰ (*nec metas rerum nec tempora*). Ὁ ὕπατος τῶν θεῶν τὸ καθιστᾷ *imperium sine fine* (I 279). Ἔτσι τοῦ ἀρέσει (*sic placitum*). Τὸ κράτος αὐτὸ θὰ κυριαρχήσει καὶ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο (Φθία, Μυκῆνες, Ἄργος, ὅπως λέγεται ὀνομαστικά).

Τελικὰ θὰ γεννηθεῖ ὁ Τρωικὸς Καῖσαρ (*Troianus Caesar*), ποὺ θὰ ἔχει ὄρια τοῦ κράτους του τὸν Ὠκεανό, δηλ. τὰ ἔσχατα τῆς γῆς, καὶ ὄριο τῆς φήμης του τὰ ἄστρα (*imperium Oceano, famam astris*). Θὰ εἶναι ὁ Καῖσαρ, ποὺ, ὡς προλέγεται στὴν Ἀφροδίτη, θὰ τὸν δεχθεῖ στὸν οὐρανό (*accipies coelo*). Τότε, ἀφοῦ λήξουν οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι, ἡ τραχειὰ περίοδος (*aspera saecula*), θὰ ἐπέλθει γαλήνη στὴ γῆ καὶ ὅλα θὰ ἡμερώσουν.

Αὐτὰ στὸ πρῶτο βιβλίο τῆς Αἰνειάδας. Στὸ ἕκτο (756 - 892) ἀναφέρονται οἱ ἀπόγονοι τοῦ Αἰνεῖα καὶ ξεδιπλώνεται ἡ ἱστορία τῆς Ρώμης. Ὅλα αὐτὰ εἶναι προρρήσεις. Ἡ ἱστορία τῆς Ρώμης παρουσιάζεται ἔτσι προδιαγεγραμμένη. Εἶναι, θὰ λέγαμε, εἰρημένη ἡ πορεία της καὶ δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ὅτι *fatum, fama*, ὡς καὶ τὰ ἑλληνικὰ φήμη, προφήτης, φωνὴ κ.ἄ., εἶναι ὁμόρριζα. Ἡ ρωμαϊκὴ λοιπὸν ἐξέλιξη ἔχει καὶ προδιατυπωθεῖ καὶ λεχθεῖ. Στὸ ὄγδοο μάλιστα βιβλίο τῆς Αἰνειάδας (στ. 626 - 731) αὐτὰ τὰ εἰρημένα θὰ παρασταθοῦν καὶ εἰκαστικά, θὰ λέγαμε, ἀφοῦ στὸ σχετικὸ χωρίο γίνεται περιγραφή τῆς ἀσπίδας τοῦ Αἰνεῖα. Στὴν ἀσπίδα αὐτὴ (ποὺ κατασκεύασε ὁ Ἡφαιστος ὕστερα ἀπὸ αἶτημα τῆς Ἀφροδίτης) παριστάνεται ἡ ἱστορία τῆς Ρώμης σὲ χαρακτηριστικὲς μορφές της: ὁ Ρωμύλος, ἡ λύκαινα, οἱ Σαβῖνες, οἱ Γαλάτες κ.ἄ. Στὸ κέντρο τῆς ἀσπίδας (*in medio*) παρουσιάζεται μὲ λεπτομέρειες ἡ ναυμαχία στὸ Ἄκτιο (*Actia bella*, στ. 675 - 713) καὶ κατόπιν ὁ τριπλὸς θρίαμβος ποὺ ἔκαμε ὁ Αὔγουστος (γιὰ ἰσάριθμες νίκες του). Ἰπενθυμίζεται ἔτσι τὸ παρελθὸν καὶ ἐξάιρεται τὸ παρόν. Ἡ Αἰνειάδα ἐκφράζει τὸ πνεῦμα τῆς πολιτικῆς τοῦ Αὔγουστου. Ὁ Αἰνεῖας ποὺ ἐνσαρκώνει τὸ πνεῦμα τῆς Ρώμης κρατεῖ στὰ χέρια του, μᾶλλον φέρει στοὺς ὤμους του, τὴ φήμη καὶ τὸ πεπρωμένο τῶν ἀπογόνων του (στ. 731 *attollens umero famamque et fata nepotum*), αὐτὸ τὸ μέλλον τῆς Ρώμης. Περίοπτη ἀναδύεται ἡ μορφή τοῦ Αὔγουστου ἀπὸ τὸ ἔπος. Ἐκεῖ λέγεται ὅτι μετὰ τίς μεγαλειώδεις πράξεις του στὴ γῆ, τὴν εἰρήνευση τοῦ κόσμου, τὴν παροχὴ εὐδαιμονίας στοὺς ἀνθρώπους, θὰ λατρευθεῖ ὡς θεὸς (I 289 - 290).

Τὴν ἴδια στάση ἀπέναντι στὸν Αὔγουστο δείχνει καὶ ὁ Ὀράτιος, ὁ ἄλλος κορυφαῖος ποιητῆς τῆς χρυσῆς περιόδου τῆς ρωμαϊκῆς λογοτεχνίας¹. Μὲ

1. Ὁ Gordon Williams, *The Third Book of Horace's Odes*, Oxford 1969 (ἀνατ. 1976), σ. 130, παρατηρεῖ ὅτι ὁ ποιητῆς τοποθετεῖ τὸν Αὔγουστο στὸ συμβούλιο τοῦ Διὸς by representing him in a poem as destined to go there.

βακχικό ἐνθουσιασμό ἐξυμνεῖ τὸν Αὐγούστο, τὸ *aeternum decus*, καὶ σκοπεύει νὰ τὸν τοποθετήσει στὰ ἀστέρια καὶ στὴ χορεία τῶν θεῶν (III, Od. 25, στ. 6: *stellis inserere et consilio Jovis*).

Ὁ Βεργίλιος καὶ ὁ Ὀράτιος στρατεύθηκαν ἀπὸ βακχικό κέντρισμα καὶ διονυσιακὴ «κατοχήν» ἢ ἀπὸ ὑπολογισμό στὴν ἐξυπηρέτηση τῆς πολιτικῆς καὶ τῶν ὀραματισμῶν τοῦ Αὐγούστου. Ἐδῶσαν στὸν Αὐγούστο θεϊκὴ αἴγλη. Τὸν παρέστησαν νὰ κατατάσσεται στὴ σφαῖρα τῶν θεῶν. Ἡ θεοποίηση αὐτῆ (*consecratio*) ἀποφασίσθηκε καὶ μὲ ἐπίσημη κρατικὴ πράξη στίς 17 Σεπτεμβρίου τοῦ 14 μ.Χ.¹, λίγο μετὰ τὸ θάνατό του, ποὺ σημειώθηκε στίς 19 Αὐγούστου (τοῦ μῆνα ποὺ πῆρε τὸ ὄνομά του). Στὴν ἐπίσημη πολιτειακὴ πράξη εἶχε προηγηθεῖ ἡ ποιητικὴ καταξίωση, ἡ τοποθέτησή του μεταξὺ τῶν ἄστρων καὶ τοῦ θεϊκοῦ συμβουλίου. Ἡ ζωὴ συνδέθηκε μὲ τὸν κόσμον τῶν θεῶν, μὲ τὰ ἀπώτατα στὸ χρόνο γεγονότα, ποὺ ἀνάγονται στὴ σφαῖρα τοῦ μύθου. Ἡ μυθοποίηση θὰ λέγαμε, δανειζόμενοι μιὰ φράση τοῦ προλόγου τοῦ Τίτου Λιβίου, πρόσφορη στὴν περίπτωσή, γίνεται *miscendo humana divinis* (μὲ τὴν ἀνάμειξη τῶν ἀνθρωπίνων μὲ τὰ θεϊκά).

Τὴ φράση αὐτὴ τὴ χρησιμοποιεῖ ὁ Λίβιος γιὰ τὴν ἀπώτατη ἱστορία τῆς Ρώμης, γιὰ τὶς ἀρχές της. Ὁ ἴδιος ὅμως εἶναι σύγχρονος τοῦ Αὐγούστου (ἡ ζωὴ τους συμπίπτει σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου) καὶ ἔχει γοητευθεῖ μὲ τὸ ρωμαϊκὸ παρελθὸν καὶ τὶς ἀξίες του. Φιλοδωρεῖ μάλιστα τὸν ἑαυτὸ του κἀνοντάς του ἓνα σπουδαῖο δῶρο (*praemium*). Τὸ δῶρο αὐτὸ εἶναι ὅτι τοῦ στερεῖ τὸ θέαμα τῶν συγχρόνων του δεινῶν. Ἀποστρέφει, καθὼς λέγει, τὸ πρόσωπό του *a conspectu malorum* καὶ ἀνοίγει στὴν ψυχὴ του τὸ λαμπρὸ παρελθὸν τῆς Ρώμης (νὰ τὸ *praemium*). Αὐτὸ τὸ παρελθὸν ἔχει θέλητρο καὶ ὄχι τὰ παρόντα γιὰ τὸν Λίβιο, ποὺ παρὰ τὴ φιλικὴ σχέση του πρὸς τὸν Αὐγούστο δὲν νομίζω ὅτι ἐπιδοκίμαζε τὴν πολιτικὴν του (ὅσο καὶ ἂν θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ βρεῖ στὸ ἔργο του μερικὰ σημεῖα ποὺ μαρτυροῦν κάποια θετικὴ στάση)². Ἄν τὴν ἐπιδοκίμαζε, θὰ εἶχε πολλὰς δυνατότητες νὰ τὸ δείξει. Ἡ δυσἀρέσκειά του ὅμως, καὶ ἡ κατάκριση τῶν συγχρόνων του πραγμάτων γενικὰ, φαίνεται

1. Κατὰ τὸν Δίωνα Κάσσιο (ΝΣΤ', 46, 1) τότε δὲ ἀθανάτισαντες αὐτὸν καὶ θιασώτας οἱ καὶ ἱερὰ ἱερείαν τε... ἀπέδειξαν. Βλ. H. H. Schmitt, Der Regierungsantritt des Tiberius, *Historia* 8, 1958, σ. 378 κ.έ.

2. Ὁ H. Dessau, *Wege der Forschung*, Augustus, CXXVIII 1965 (= *Hermes* 41, 1906, σ. 142 - 151), λέγει (σ. 1) χωρὶς ἐπιφύλαξη γιὰ τὸν Λίβιο ὅτι seine Feder direkt in den Dienst des Kaisers gestellt hat, ὁ δὲ Ronald Syme, *Tacitus*, τ. Β', Oxford 1958, σ. 140, δέχεται μὲν ὅτι ὁ Λίβιος διέκειτο amicably πρὸς τὴν νέα κατάσταση, ἀλλὰ was saved from some of the excesses of a partisan interpretation by his own good sense. Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Αὐγούστος μὲ τὸ ἀλάθητο κριτήριό του τὸν ἀποκαλοῦσε Pompeianum (Tac. *Ann.* IV, 33, 3), ὅσο καὶ ἂν δὲ ἔφθασε σὲ ρῆξή μὲ αὐτὸν (*neque id eorum amicitiae officit*).

ὅτι ἐκφράζει ἀποδοκιμασία (συγκεκαλυμμένη ὅπως δὴποτε) τῶν μέτρων ποῦ ἔπαιρνε ὁ Αὐγουστος. Μήπως περιλαμβάνονται καὶ αὐτὰ τὰ μέτρα στὰ φάρμακα (*remedia*), ποῦ κατὰ τὸν Λίβιο εἶναι ἐξ ἴσου ἀνυπόφορα ὅσο καὶ τὰ ἐλαττώματα, τὰ τρωτὰ (*vitia*), ποῦ πᾶνε νὰ θεραπεύσουν; Ἡ κατάπτωση τῶν ρωμαϊκῶν ἀρχῶν καὶ τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας ἐφθασε, ὡς λέγει μὲ τὸ δικό του τρόπο, *donec ad haec tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus* (praef. 9). Γιὰ τὸν Λίβιο εἶναι ἐπιτρεπτό τὸ *miscendo humana divinis* γιὰ τὰ *primordia urbis* (τις ἀρχές, ἰδρύσεις πόλεως), γιὰτι ἔτσι γίνονται ἱεροπρεπέστερα (*augustiora*) καὶ οἱ πόλεις ἔτσι ἐπιτυγχάνουν *consecrare origines* (νὰ δίδουν ἱερότητα στὶς θεμελιώσεις των) (praef. 7). Ὁ Λίβιος ὅμως ἀποφεύγει νὰ πεῖ ὅτι ἐπιτρέπεται καὶ μπορεῖ νὰ γίνεταὶ τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὰ σύγχρονα. Σιωπώντας στὴν ἴδια ἐποχὴ ποῦ ὁ Βεργίλιος ἐγκολπώνει σὲ μεγαλειῶδες ἔπος τὸν Αὐγουστο καὶ ὁ Ὀράτιος κατεχόμενος ἀπὸ τὸ Βάκχο (σὲ κατάσταση θείας μανίας) τὸν ἀνεβάζει στὰ ἄστρα καὶ ἐκφράζοντας ἀόριστα καὶ γενικὰ τὴν ἀποστροφή του γιὰ τὰ *haec nova* μᾶς κάνει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ Λίβιος «πέπονθέ τι ὅμοιον τοῖς ἐρῶσι» (κάτι ποῦ δὲν ἀποκλείει ὁ ἴδιος, ἀφοῦ λέγει: *ceterum aut me amor negotii suscepti fallit*... (praef. 11). Μὲ τὴν ὑπερβολικὴν ἀγάπη καὶ προσκόλληση στὸ παρελθὸν δὲν μπόρεσε νὰ διακρίνει τὴ σημασία καὶ τὴ βιωσιμότητα τῶν μέτρων ποῦ ἔλαβε ὁ Αὐγουστος σὲ διαφόρους τομεῖς τῆς ρωμαϊκῆς ζωῆς.

Ἄν ἦταν δύσκολη, ἀνεπίτρεπτη καὶ ἐπικίνδυνη ἢ ἐλεύθερη ἔκφραση ἐπὶ Αὐγουστοῦ, σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ θὰ συνέβαινε τὸ ἴδιο ἐπὶ τῶν ἄλλων αὐτοκρατόρων τῆς Ρώμης μέχρι τοῦ τέλους τοῦ Δομιτιανοῦ (96 μ.Χ.). Ἐπὶ Νέρβα (96 - 98) καὶ Τραϊανοῦ (98 - 117) οἱ συγγραφεῖς ἀνέπνευσαν. Σ' αὐτὴ τὴν περίοδο (μετὰ τὸ 100) γράφει ὁ Τάκιτος τὸ γνωστὸ ὡς *Annales* ἔργο του, ὅπου κάνει λόγο γιὰ τὸν Αὐγουστο. Προηγήθηκα στὴ συγγραφὴ τὸ ἄλλο του μεγάλο ἔργο *Historiae* (ποῦ πραγματευόταν σύγχρονή του ἱστορία, 69 - 96 μ.Χ.) καὶ ἀκολούθησαν τὰ «Χρονικά» του.

Πῶς ἀξιολογεῖ καὶ κρίνει ὁ Τάκιτος τὸν Αὐγουστο; Ἐκφράζει δικές του γνώμες ἢ ἀπλῶς παραδίδει ὅσες εἶχαν διατυπωθεῖ; Στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωση ἱεραρχεῖ τὶς γνώμες τῶν ἄλλων ἢ ἀπλῶς τὶς παραθέτει;

Πρέπει νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι, ὅσο καὶ ἂν ἦταν εὐκολώτερο νὰ ἐκφρασθεῖ κανεὶς ἐλεύθερα ἐπὶ Τραϊανοῦ, δὲν ἔλειψε ὁ φόβος ἀπὸ τὸν Τάκιτο καὶ δὲν εἶναι ἀβάσιμη ἢ εἰκασία ὅτι ὁ ἴδιος ὁ ἱστορικός, ποῦ ἐσκόπευε νὰ γράψει ἔργο γιὰ τὸν Τραϊανό, τελικὰ ἀπογοητεύθηκε ἀπὸ τὴν πολιτικὴν του (ἂν δὲν τὸν πρόλαβε ὁ θάνατος) καὶ ἐπροτίμησε, αὐτὸς ποῦ τὸ ὄνομά του σημαίνει σιωπηλός, νὰ σιωπήσει. Ὁ ἴδιος φόβος, ἀλλὰ ὅπως δὴποτε σὲ μικρότερη κλίμακα, δὲν θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ ἐκφρασθεῖ μὲ τὴν ἐλευθερίαν ποῦ θὰ ἐπιθυμοῦσε καὶ γιὰ τὸν θεμελιωτὴ τῆς αὐτοκρατορικῆς περιόδου, τὸν Αὐγουστο. Θὰ καταβληθεῖ προσπάθεια νὰ ἐπισημανθοῦν καὶ τὰ σημεῖα τοῦ ἔργου του, ὅπου

δὲν ἐκφράζει μὲν καθαρὰ κάποια γνώμη, εἶναι ὅμως δυνατὸ νὰ διακριθεῖ καὶ σ' αὐτὰ ἡ πραγματικὴ του τοποθέτηση καὶ κρίση. Φυσικά, αὐτὸ ἰσχύει γιὰ τις ἀρνητικὲς ἀπόψεις, διότι ὁ ἔπαινος λέγεται ἄφοβα.

Στὴν ἀσπίδα τοῦ Αἰνεῖα ὁ Αὐγουστος παρουσιάζεται νικητὴς καὶ τροπαιοῦχος καὶ ἰδιαίτερα ἐξαιρεταὶ ἡ νίκη του στὸ Ἄκτιο. Νά ὅμως πού αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ναυμαχία ὁ Τάκιτος τὴν προσπερνᾷ ἀναφέροντας τὸν Αὐγουστο σὲ μιὰ παθητικὴ στάση: *Antonii arma* (ὅπως καὶ οἱ στρατιωτικὲς δυνάμεις τοῦ Λεπίδου) *in Augustum cessere* (Ann. I, 1). Δὲν λέγεται π.χ. *Augustus bellavit* (ἢ *vicit*). Τίποτε δὲν ἀναφέρεται γιὰ δράση καὶ στρατιωτικὲς ἱκανότητες τοῦ Αὐγούστου πού ὁ ἴδιος τονίζει στὸ *Monumentum Ancyranum*. Κατὰ τὸν Τάκιτο *cuncta discordiis civilibus fessa nomine principis sub imperium accepit* (αὐτόθι). Ἄξιοπαρατήρητο τὸ *accepit*. Ὁ Ὀκταβιανὸς δέχθηκε ἀπλῶς τὴν προσχώρηση. Ἦσαν ὅλα καταπονημένα (*fessa*) καὶ ὁ Ὀκταβιανὸς μὲ κάποιο ἀπατηλὸ τρόπο, ὅπως ἐννοεῖται ἀπὸ αὐτὸ τὸ *sub nomine principis*, τὰ κέρδισε. Ἡ ἀπάτη του ἔγκειται στὸ ὅτι παρουσιάσθηκε ἀπλῶς ὡς *princeps*. Δὲν ξεχώρισε μὲ τις ἱκανότητές του. Μετὰ τὴν κατατρόπωση καὶ τὸ θάνατο τοῦ Βρούτου καὶ τοῦ Κασσίου, τοῦ (Σέξτου) Πομπηίου, τὴν ἐκμηδένιση τοῦ Λεπίδου καὶ τὸ θάνατο τοῦ Ἀντωνίου, πού ὁ Τάκιτος δὲν ἀναφέρει πῶς ἔγιναν καὶ ποιὸς ἦταν σ' αὐτὲς ὁ προσωπικὸς ρόλος τοῦ Αὐγούστου, δὲν ἔμειναν ἄλλοι πολιτικοὶ ἀρχηγοὶ πλὴν αὐτοῦ σὲ καμιά παράταξη, οὔτε καὶ σ' αὐτὴ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, *ne Iulianis quidem partibus nisi Caesar dux reliquus* (Ann. I, 2). Ὁ Ὀκταβιανὸς δὲν φέρεται νὰ ἀγωνίσθηκε καὶ νὰ διακρίθηκε· ἀπλῶς ὑπολείφθηκε· ἀπέμεινε (ἦταν *dux reliquus*). Ἔλαβε ὅμως μὲ ἔξυπνο καὶ πανοῦργο τρόπο σειρὰ μέτρων πού τὸν ἐπέβαλαν. Τὰ μέτρα αὐτὰ ἦσαν πολιτικῆς φύσεως καὶ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ τονισθεῖ αὐτό, γιὰτὶ στὴν ποίηση παρουσιάζεται γενικὰ ὡς ὁ ἐνδοξος στρατηγὸς πού κατατροπώνει τοὺς ἐχθρούς. Στὸν Τάκιτο ἐνεργεῖ ὡς δόλιος πολιτικὸς καὶ γιὰ νὰ προστατεύει ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιβλέπει τὸ λαὸ (*ad tuendam plebem*) παίρνει καὶ ἀρκεῖται μόνο στὸ ἀξίωμα τοῦ δημάρχου (*tribunicium ius*). Ἀναφέρεται κατόπιν ὁ Τάκιτος σὲ σειρὰ μέτρων τοῦ Ὀκταβιανοῦ (δῶρα στοὺς στρατιῶτες, σιτάρι στὸ λαὸ καὶ ἐξασφάλιση ἡσυχου βίου) μὲ τὰ ὁποῖα ἐδελέασε ὅλους (*pellexit*). Τὸ *pellexit* ἔχει τὴν ἔννοια τοῦ εἴλκυσε, ἐδελέασε μὲ ἀπατηλά, δόλια μέσα. Μὲ τὸν τρόπο ὅμως αὐτὸ *insurgere paulatim, munia senatus, magistratuum, legum in se trahere*. Τὰ ἀξιώματα καὶ τὰ καθήκοντα πολλῶν ἀρχόντων τὰ συγκέντρωσε στὸ πρόσωπό του. Δὲν ἀγωνίσθηκε γιὰ ὅλα αὐτά. Ὁ Τάκιτος τονίζει μὲ ἔμφαση ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἀντίπαλος (*nullo adversante*). Εὐψυχοὶ ἄνδρες νὰ ἀντιδράσουν δὲν ὑπῆρχαν στὴ Ρώμη, γιὰτὶ εἶχαν πέσει στὶς μάχες ἢ μὲ τις προγραφές οἱ ἀνδρειότεροι (*ferocissimi*, Ann. I, 2, 1. Πρβλ. I, 3). Οἱ ἄλλοι εὐγενεῖς πού εἶχαν διασωθεῖ ἦσαν δουλόφρονες, γιὰτὶ ἤξεραν ὅτι ὅσο περισσότερο εἶναι κανεῖς δουλό-

φρων (*quanto quis servitio promptior*) τόσο εύκολώτερα θὰ λάβει πλοῦτο καὶ ἀξιώματα. Ὅλοι αὐτοὶ ποὺ ἀνῆλθαν, ποὺ κέρδισαν μὲ τὴ νέα κατάσταση (*novis ex rebus aucti*), προτιμοῦσαν τὴ διατήρηση αὐτῆς τῆς καταστάσεως ποὺ τοὺς ἐξασφάλιζε καὶ ὅπωςδήποτε ἦταν ἡ δεδομένη, ἡ παροῦσα I, 2, 1: *tuta et praesentia. . . mallent*). Οἱ ἐπαρχίες ὅπου συχνὰ ζέσπαγαν ἐπαναστάσεις δὲν ἀντέδρασαν στὴ νέα διαρρύθμιση τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὸν Αὐγουστο (1, 2, 2: *neque provinciae illum rerum statum abnuebant*).

Ἀμέσως ἔπειτα ὁ ἱστορικός, γιὰ νὰ προλάβει κάθε παρεξήγηση, γιὰ νὰ μὴ σχηματίσει κανεὶς τὴ γνώμη ὅτι ἡ στάση αὐτῆ τῶν ἐπαρχιῶν ὀφειλόταν στὴν ἀξία τῶν μέτρων τοῦ Αὐγούστου, προβάλλει τὰ τρωτὰ καὶ μελανὰ σημεῖα τῆς παλαιότερης πολιτικῆς τῆς Ρώμης πρὸς τὶς ἐπαρχίες ποὺ (1, 2, 2) *suspecto senatus populi que imperio ob certamina potentium et avaritiam magistratuum, invalido legum auxilio quae vi ambitu postremo pecunia turbabantur* («ἀφοῦ εἶχε δώσει λαβὴ σὲ ὑποψίες ἢ ἀρχὴ τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ ἐξ αἰτίας τῶν ἀγώνων τῶν ἰσχυρῶν καὶ τῆς πλεονεξίας τῶν ἀρχόντων, οἱ δὲ νόμοι δὲν πρόσφεραν βοήθεια καὶ τοὺς καταστρατηγοῦσαν μὲ τὴ βία, τὴ σπουδαρχία καὶ τελικὰ μὲ τὰ χρήματα»). Ὁ Τάκιτος ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ νέα κατάσταση πραγμάτων ποὺ δημιουργεῖ ὁ Αὐγουστος εἶναι ἀπλῶς ἢ μὴ χειρότερη. Δὲν παρουσιάζει τὴν ἴδια μὲ κάποιο θετικὸ χαρακτηρισμὸ, ἀλλὰ τὴ θεωρεῖ ἀνεκτὴ ἐξ ἀντιπαραβολῆς τῆς πρὸς τὴν προγενέστερη, ποὺ ἦταν χειρότερη.

Μέχρι αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ Τάκιτος βλέπει μὲ τὸ ὄξυ ἱστορικό του βλέμμα καὶ παρουσιάζει τὴ συγκέντρωση μεγάλης σειρᾶς ἐξουσιῶν ἀπὸ τὸν Αὐγουστο, ποὺ τὸν καθιστοῦσαν πανίσχυρο. Σὲ ὅλη αὐτὴ τὴ διαδικασία ἀναλήψεως ἐξουσιῶν ἐμφανίζεται ὡς διστακτικὸς δέκτης. Γλύτωσε ἀπὸ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους καὶ ὡς *reliquus* ἐπιβλήθηκε μὲ πολιτικὰ μέσα μᾶλλον δόλια. Στὴν ἐπιβολὴ του εὐνοήθηκε σὲ σημαντικὸ βαθμὸ ἀπὸ τὴν κόπωση τῶν Ρωμαίων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπαρχιῶν, ἀπὸ τοὺς ἀδιάκοπους πολέμους καὶ τὸν πόθο γιὰ εἰρήνη.

Ἐνα πολὺ σημαντικὸ ἐρώτημα στὴν ἀξιολόγηση τοῦ Αὐγούστου: τὸν ἐνδιέφερε τὸ προσωπικό του συμφέρον ἢ τὸ συμφέρον τῶν ἀρχομένων; Ἦταν ἰδιοτελής ἢ ἐθυσίαζε τὸ ἐγὼ του γιὰ τοὺς ὑπηκόους του; Ὁ ἰδεώδης ἡγέτης κατὰ τὸν Πλάτωνα δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ ἄρξει· θεωρεῖ μάλιστα «αἰσχρὸν τὸ ἰέναι ἐκόντα ἐπὶ τὸ ἄρχειν» καὶ ἂν κάποτε βρεθεῖ σ' αὐτὸ φροντίζει μᾶλλον γιὰ τὸ συμφέρον τῶν ὑπηκόων του (ἂν καὶ αὐτὸ τελικὰ ἀποβαίνει ὑπὲρ τοῦ ἰδίου, γιὰ τὴ ἄγαθοεργία καὶ ἡ εὐποιεῖα γενικὰ εἶναι τὰ ἴδια ἱκανοποιητικὴ ἀμοιβή). Ἦταν τέτοιος ἡγέτης ὁ Αὐγουστος ἢ πρόσεχε μόνο τὸ στενὸ καὶ μικρόψυχο ἀτομικὸ του συμφέρον, αὐτὸ ποὺ μόνο εἶναι κατανοητὸ καὶ παραδεκτὸ ἀπὸ τοὺς «πολλοὺς» ὡς συμφέρον.

Ἀπὸ τὸν Τάκιτο δὲν ἀναδύεται ἡ μορφὴ τοῦ ἀγαθοῦ ἡγεμόνος. Κατὰ

τὸν ἱστορικό μας ὁ Αὐγούστος προσπαθεῖ μὲ κάθε τρόπο νὰ βρεῖ στηρίγματα γιὰ τὴν ἐξουσία του (I, 3, 1: *subsidia dominationi*), νὰ ἐδραιωθεῖ στὴν ἀρχὴ καὶ νὰ διασφαλίσει τὴν διαδοχὴ σὲ πρόσωπα δικά του, συγγενικά ἢ ἐξ ἀγγιστείας. Ἀνάδειξε τὸν γιὸ τῆς ἀδελφῆς του στὴν ἐρχιερρατεία καὶ τὴν ἀγορανομία (τὸν Claudium Marcellum), ἐνῶ ἦταν ἀκόμη παιδί (*admodum adulescentem*). Ἐπίσης ἀναδείχθηκαν ὁ M. Agrippa, ὁ Tiberius Nero καὶ ὁ Claudius Drusus, ὁ Gaius καὶ ὁ Lucius. Τὸν Γάιο καὶ τὸν Λούκιο, ποὺ ἦσαν τέκνα τοῦ Ἀγρίππα καὶ τοῦ μοναδικοῦ του τέκνου, τῆς Ἰουλίας, θέλησε, ἐνῶ ἦσαν παιδιὰ ἀκόμη, νὰ τὰ ὀνομάσει ἡγεμόνες τῆς νεολαίας (I, 3, 2: *principes iuventutis*) καὶ νὰ τὰ προαλείψει γιὰ τὴν ὑπατεία (*destinari consules*). Αὐτὸ τὸ ποθοῦσε διακαέστατα (*flagrantissime*) καὶ ὅμως ὄχι μόνο δὲν τὸ ἔδειχνε φανερά, ἀλλὰ καὶ παρουσιαζόταν ὅτι τὸ ἀπέρριπτε (*specie recusantis flagrantissime cupiverat*). Αὐτὸ τὸ *specie recusantis* τοῦ Τακίτου δίδει μιὰ ἀπὸ τίς χαρακτηριστικώτερες πτυχές τοῦ χαρακτῆρα τοῦ Ὀκταβιανοῦ. Ἦταν πολλὲς καὶ κρίσιμες οἱ περιπτώσεις ποὺ ποθοῦσε *flagrantissime* καὶ ὅμως παρουσιαζόταν ὡς *recusans*.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ τοῦ Τακίτου νὰ δίδει δύο ἐκδοχὲς σὲ κρίσιμα θέματα, ποὺ ἡ δεύτερη στὴ σειρὰ εἶναι ἡ πιὸ πειστικὴ ἀλλὰ καὶ πιὸ δηκτικὴ. Εἶναι χαρακτηριστικὸ αὐτὸ ποὺ λέγει γιὰ τὸν Γάιο, τὸν ἐγγονὸ τοῦ Αὐγούστου· τὸν ἄρπαξε ἀπὸ τὴ ζωὴ πρόωρος θάνατος προκαθορισμένος ἀπὸ τὸ πεπρωμένο (I, 3: *mors fato propera*) ἢ ὁ δόλος τῆς μητρειᾶς Λιβίας (*novercae Liviae dolus abstulit*). Δὲν συμπτύσσει τοὺς δύο λόγους σὲ ἓνα καὶ νὰ πεῖ π.χ. ὅτι ὁ δόλος ἦταν προδιαγεγραμμένος. Στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωσι θὰ ἀποδεχόταν καθαρὰ τὸ δόλο (τὴ δολοφονία), ἀλλὰ θὰ ἐμειωνόταν ἢ μομφὴ κατὰ τῆς Λιβίας, ἀφοῦ θὰ ἦταν πεπρωμένος.

Ἡ ἔξαρση τοῦ ρόλου τῆς Λιβίας δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση ὅτι σὲ πολλὰ, μάλιστα πολὺ καίρια θέματα, ὅπως τῆς τύχης μελῶν τῆς οἰκογενείας του καὶ φυσικά τῆς διαδοχῆς του, ὁ Ὀκταβιανὸς ἦταν ὑποχείριός της¹. Αὐτὸ φυσικά δὲν δίδει μεγαλεῖο καὶ αὔξησι, *auctoritatem* θὰ λέγαμε, στὴ μορφὴ τοῦ Αὐγούστου, ἀλλὰ σμίκρυνση. Ὁ γιὸς τῆς Λιβίας ἀπὸ προηγούμενο γάμο, ὁ Tiberius Nero, παρουσιάζεται νὰ ἀλωνίζει τὸ στράτευμα μὲ σκοτεινὰ δόλια τεχνάσματα τῆς μητέρας του (1,3,3: *obscuris matris artibus*). Ὁ Αὐγούστος ἔπεσε σ' αὐτὰ τὰ σκοτεινὰ, δόλια τεχνάσματα τῆς Λιβίας. Ἡ Λιβία μάλιστα πρόβαλε τόσο πολὺ τὸν Τιβέριο, ὥστε τελικὰ κυκλόφοροῦσε *omnisque per exercitus* μὲ τὴν προτροπὴ τοῦ ἴδιου τοῦ Αὐγούστου (*hortatu*). Ὁ Τακίτος παρουσιάζει τὴ Λιβία νὰ ἐπιδιώκει μὲ κάθε τρόπο νὰ προβάλλει

1. Κατὰ τὸν Hugo Willrich, Augustus bei Tacitus, *Hermes* LXII, 1927, σ. 70: Der senile Augustus... läßt sich vielmehr so von Livia in Fesseln schlagen.

τὸν Τιβέριο καί, φυσικά, νὰ παραμερίσει τὸ μόνο ἐγγονό του (*nepotem unicum*), τὸν Agrippam Postumum. Ἡ Λιβία εἶχε δέσει τόσο πολὺ τὸν γέροντα Αὐγουστο (*senem Augustum devinxerat*), ὥστε τὸν ἔπεισε νὰ ἐξορίσει τὸν Ἀγρίππα. Ἡ ἐξορία του ἔγινε σὲ νησί τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους. Ὁ Ἀγρίππας Πρόστουμος ἦταν βέβαια τραχὺς καὶ ἀμόρφωτος, ἀλλὰ κατὰ τὸν Τάκιτο δὲν εἶχε ἐμπλακεῖ σὲ κανένα σκάνδαλο καὶ ὀπωσδῆποτε δὲν ἦταν μόνος ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ἀπαιδευσία του. Μὲ τὸν παραμερισμό του ὅμως ἀνοίγε ὁ δρόμος διάπλατα γιὰ τὸν Τιβέριο.

Εἴπαμε ὅτι ὁ Αὐγουστος ἀναζητοῦσε στὸν οἰκογενειακό του κύκλο (ποὺ ἦταν ἀποδιαρθρωμένος παρὰ τὶς προσπάθειές του) ὑποστηρίγματα τῆς ἀρχῆς του (Ann. I, 3, 1: *subsidia dominationi*)¹. Ὁ Τάκιτος, ποὺ διέβλεψε αὐτὴ τὴν τάση τοῦ Ὀκταβιανοῦ, τονίζει καὶ ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐντολῆς ποὺ ἔδωσε στὸν Τιβέριο νὰ υἰοθετήσῃ τὸ Γερμανικό, τὸ γιὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Δρούσου, ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ ἔκαμε γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ περισσότερα ἐρείσματα στὴν ἀρχή του (*quo pluribus munimentis insisteret*).

Εἶναι ἀξιοπρόσεκτο ὅτι ὁ Τάκιτος στὴ σκιαγράφηση τοῦ Αὐγούστου διακρίνει δύο περιόδους τῆς ἡλικίας του ὡς ἄρχοντος. Τὸν παρουσιάζει, ὅταν ἦταν στὴν ἀκμὴ του (*aetate validus*), νὰ κρατεῖται μὲ ἀξιοπρέπεια ὁ ἴδιος, ἡ οἰκία του καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ κόσμου (*seque et domum et pacem sustentavit*). Μὲ τὸν καιρὸ ὅμως, ὅπως τονίζει ὁ Τάκιτος, ἡ σωματικὴ του ἀσθένεια, κοντὰ στὰ χρόνια ποὺ βάραιναν, καὶ ἡ ἰδέα τοῦ θανάτου (*finis*), τὸν ἐπηρέασαν σὲ μεγάλο βαθμό.

Στὸ δεύτερο αὐτὸ τμῆμα τῆς ζωῆς του ὡς ἄρχοντος φαίνεται ὅτι ὁ ρόλος τῆς Λιβίας ἦταν ἀποφασιστικώτερος. Βαρειά σκιά ὑποψίας ἔπεσε πάνω της γιὰ τὸ θάνατο τοῦ συζύγου της. Ὁ Αὐγουστος κατὰ τὸν Σουητώνιο (Divus Aug. 99) εὐχόταν πάντοτε νὰ ἔχει ἤρεμο καὶ ἀνώδυνο τέλος, *facilem exitum*, ἢ ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Αὐγουστος ἔλεγε στὰ ἑλληνικά, «εὐθανασίαν». Ὁ Σουητώνιος παραδίδει ὅτι ἡ εὐχή του ἐκπληρώθηκε καὶ ὅτι πέθανε ἤρεμα μὲ τὴ Λιβία δίπλα του.

Ὁ Τάκιτος δὲν ἀναφέρει αὐτὴ τὴν ἐκδοχὴ ἀλλὰ τὴν ἀποψη ἐκείνων *qui scelus uxoris suspectabant* (I, 5, 1)². Τὸ ἔγκλημα τῆς συζύγου φαίνεται ὅτι

1. Κατὰ τὸν E. Köstermann (*Cornelius Tacitus, Annalen*, I, Βιβλία 1 - 3, Heidelberg 1963, στὴ σειρὰ Wissenschaftliche Kommentare zu gr. und lat. Schriftstellern, ad l.), die Härte des Ausdrucks γίνεται πρὸς ἐντυπωσιακὴ, ἂν τὴν παραβάλλει κανεὶς μὲ τὴν διατύπωση τοῦ ἴδιου τοῦ Αὐγούστου (Mon. Anc. 1,1): *rem publicam dominatione factionis oppressam in libertatem vindicavi*. Ὁ Velleius Paternus, II, 89, 4, συμφωνεῖ μὲ τὴν ἀπόφανση τοῦ Αὐγούστου: *prisca illa et antiqua rei publicae forma revocata*.

2. Ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ εἶναι κατὰ τὸν Köstermann, ἔ.δ. (ad l.), eine besonders schwerwiegende Verdächtigung gegen Livia. Κατὰ τὸν F. R. D. Goodyear, *The Annals of*

μᾶλλον ἀποδέχεται καὶ ὁ Τάκιτος, διότι κάνει ἐκτενῆ μνεία. Τὸ κίνητρο τῆς Λιβίας εἶναι εὐνόητο. Θέλει τὸν Τιβέριο νὰ διαδεχθεῖ τὸν Αὐγούστο. Ἀλλὰ ζεῖ ἀκόμη ἂν καὶ ἐξόριστος ὁ γνήσιος ἐγγονός του Ἀγρίππας. Ἡ Λιβία εἶχε φροντίσει νὰ ἐνταθοῦν οἱ σχέσεις παπποῦ καὶ ἐγγονοῦ καὶ ὁ Ὀκταβιανός, ἂν καὶ γύρευε στηρίγματα τῆς ἀρχῆς του προερχόμενα βασικά ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴν οἰκογένεια, ἐξόρισε τὸν Ἀγρίππα. Ἡ σκιά τῆς Λιβίας εἶναι τόσο βαρειά, ὥστε ὁ Αὐγούστος, πού αἰσθάνθηκε τὴν ἐπιθυμία νὰ δεῖ τὸν ἐξόριστο Ἀγρίππα, πῆρε πολλὰ μέτρα νὰ μὴ τὸ μάθει ἡ Λιβία. Μὲ μερικούς πιστούς καὶ τὸν Φάβιο Μάξιμο ἐπισκέφθηκε μὲ κάθε προφύλαξη τὸ νησί τῆς ἐξορίας (*Pliniasiam ad visendum Agrippam* (I, 5, 1). Ἐκεῖ ἐκλαψαν καὶ ὁ Ὀκταβιανός καὶ ὁ Ἀγρίππας. Ἦσαν δείγματα φιλίας (*signa caritatis*). Ἐδημιουργήθηκε κάποια ἐλπίδα ὅτι ὁ νέος θὰ ἐπιστρέψει στὴν ἐστία τοῦ παπποῦ του.

Τὸ μυστικὸ τῆς ἐπισκέψεως δὲν κρατήθηκε. Ὁ Μάξιμος ἔκαμε τὸ ὀλέθριο σφάλμα νὰ τὸ πεῖ στὴ γυναῖκά του, τὴ Μαρκία, καὶ ἡ ἀκριτόμυθη σύζυγος τὸ εἶπε στὴ Λιβία. Πρῶτο θυμὰ ὕστερα ἀπὸ αὐτὸ ὁ ἴδιος ὁ Μάξιμος. Ἡ Μαρκία στὴν κηδεία του κατηγορήσε τὸν ἑαυτὸ της γιὰ τὴν ἀθυροστομία της πού ἔγινε αἰτία νὰ θανατωθεῖ ἢ νὰ αὐτοκτονήσει ὁ σύζυγός της. Ποιὸς ὅμως προκάλεσε τὸ θάνατό του, ὁ Αὐγούστος ἢ ἡ Λιβία; Ὁ Τάκιτος δὲν ἀποφαίνεται. Θὰ θεωροῦσε κανεὶς πιθανώτερο νὰ προκάλεσε τὸ θάνατό του ἡ Λιβία, γιὰ νὰ μὴ ὑπάρχει μάρτυρας τῆς ἐπισκέψεως στὸν ἐγγονό, πρᾶγμα πού θὰ δημιουργοῦσε πολλὰς ὑποψίες γιὰ τὶς μετέπειτα ἐνέργειες τῆς Λιβίας. Θὰ μποροῦσε ὅμως νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι τὸν θάνατο τὸν προκάλεσε ὁ Αὐγούστος, γιὰ τὸ τέλος τοῦ Μαξίμου φέρεται ὡς συνέπεια τῆς γνωστοποιήσεως στὸν Αὐγούστο (*gnarum id Caesari*) ὅτι ὁ Μάξιμος δὲν ἐκράτησε τὸ μυστικόν. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ὁ Αὐγούστος ἐτιμώρησε τὴν ἀδολεσχία τοῦ Μαξίμου. Μήπως μάλιστα ὁ Αὐγούστος ἀπὸ τὸ φόβο τῆς Λιβίας ἀρνήθηκε τελείως τὴν ἐπίσκεψή του καὶ ἐτιμώρησε τὸν Μάξιμο ὡς σπερμολόγο; Σὲ ὅποιαδήποτε περίπτωση διαφαίνεται ἡ δεσποτεία πού θὰ ἀσκοῦσε ἡ Λιβία (πβ. Πλουτ. Περὶ ἀδολεσχίας 17).

Ὁ Τάκιτος δὲν μᾶς λέγει καθαρά ὅτι ἡ Λιβία προχώρησε στὴ δολοφονία τοῦ Αὐγούστου. Ὁ Δίων Κάσσιος ἀναφέρει ὡς ὑποψία (ΝΣΤ', 30,1) τὴν πληροφορία ὅτι ἡ Λιβία ἐδηλητηρίασε τὰ σῦκα τοῦ δένδρου ἀπὸ ὅπου ὁ Αὐγούστος («*συνακάζειν εἰώθει*). Ἡ Λιβία ἔτρωγε τὰ «*ἀνήλιφα*» καὶ ἄφηνε τὸν Αὐγούστο νὰ κόβει καὶ νὰ τρώει τὰ «*πεφαρμακευμένα*».

Ὁ Τάκιτος δὲν ἀναφέρει τὴ δηλητηρίαση. Ἀναφέρει ὅμως ὅτι ἡ Λιβία

Tacitus, I (Cambridge Classical Texts and Commentaries, 15), σ.128, ἡ σχετικὴ ἐκδοχὴ δὲν ἀληθεύει καὶ οἱ Τάκιτος καὶ Δίων Κάσσιος present variant forms of the same fabrication, πού θὰ δημιουργήθηκε βαθμηδὸν ἀπὸ συγγραφεῖς τοῦ 1ου αἰ. καὶ θὰ εἶχε τὴν ἀρχὴ της in the malicious gossip of contemporaries.

ἐζήτησε ἀπὸ τὸν Τιβέριο νὰ γυρίσει ἀπὸ τὸ Ἰλλυρικὸ μὲ ἐπεῖγον γράμμα (I, 5, 3: *propertis matris litteris*). Ὁ Τιβέριος ἐπέστρεψε. Ἡ Λιβία εἶχε τοποθετήσει παντοῦ φρουρές, εἶχε ἀποκλείσει κάθε πρόσβαση στὸ παλάτι (I, 5, 4: *acribus custodiis domum et vias saepserat*), ἔβγαλε χαρμόσυνες, ἴσως ἐλπιδοφόρες (παραπειστικές) ἀγγελίες, ὥσπου στὸ τέλος ἀναγγέλθηκε μαζὶ (*simul*) ὁ θάνατος τοῦ Αὐγούστου καὶ ἡ ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν Τιβέριο. Τὸ σχέδιο τῆς Λιβίας ἐπέτυχε. Γιὰ νὰ ὀλοκληρωθεῖ τὸ ἔγκλημα, ἐγκαινιάζεται ἡ νέα ἀρχὴ (*principatus*) μὲ τὸ θάνατο τοῦ νέου Ἀγρίππα, ὅπως μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ του ὕφος παρατηρεῖ ὁ Τάκιτος (I, 6, 1: *primum facinus novi principatus fuit Postumi Agrippae caedes*). Μὲ τὴ θανάτωσή καὶ τοῦ Ἀγρίππα δὲν ὑπῆρχε πιά φόβος γιὰ τὸν Τιβέριο.

Ὁ νέος *princeps* Τιβέριος δὲν ἀνέφερε τὸ θέμα στὴν σύγκλητο. Ἰσχυρίσθηκε ὅτι ἐκτέλεσε ἀπλῶς τὴ διαταγὴ τοῦ Αὐγούστου, ποὺ ἦταν θετὸς πατέρας του (I, 6, 1: *patris iussa simulabat*). Ὁ Ὀκταβιανὸς δῆθεν εἶχε ὀρίσει νὰ σκοτώσουν ἀμέσως μετὰ τὸ δικό του θάνατο καὶ τὸν Ἀγρίππα. Καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ παρατήρηση τοῦ Τακίτου εἶναι ἀποκαλυπτική. Μπορεῖ πολλὰ καὶ φοβερὰ παράπονα νὰ εἶχε ὁ Αὐγουστος γιὰ τὸν νέο (τὸν Ἀγρίππα) σὲ σημεῖο ποὺ νὰ τὸν ἐξορίσει καὶ νὰ ἐπικυρώσει τὴν ἐξορία του μὲ συγκλητικὸ διάταγμα (*senatus consulto*), ἀλλὰ δὲν νομίζει ὅτι θὰ μπορούσε νὰ φθάσει σὲ τέτοιο σημεῖο σκληρότητας, ὥστε νὰ διατάξει τὸ θάνατο κάποιου ἀπὸ τοὺς δικούς του (I, 6, 2: *in nullius umquam suorum necem duravit*) καὶ εἶναι ἀπίστευτο νὰ θανατώσει τὸν ἐγγονό του γιὰ νὰ ἀσφαλίσει τὸν προγονό του (αὐτόθι: *neque mortem nepoti pro securitate privigni inlatam credibile erat*). Κατὰ τὸν Τάκιτο ὁ Τιβέριος καὶ ἡ Λιβία ἐνήργησαν στὴν προκειμένη περίπτωση ἀπὸ ἰδιοτελεῖς λόγους, ὁ Τιβέριος ἀπὸ φόβο (*metu*) καὶ ἡ Λιβία ἀπὸ ἓνα προσιδιάζον σὲ μητριά μῦθος (*novercalibus odiis*). Ὁ ὑπεύθυνος τῆς ὑπηρεσίας πληροφοριῶν τοῦ κράτους ἢ μυστικοσύμβουλος (I, 6, 3: *particeps secretorum*, ἐκεῖνος *cui secreta imperatorum inniterentur*), ὁ Salustius Crispus (συγγενὴς καὶ κληρονόμος τοῦ μεγάλου ὁμωνύμου ἱστορικοῦ· βλ. Tac. *Ann.* III, 30), ἀπέτρεψε τὸν Τιβέριο νὰ ἀνακοινώσει τὸ κάθε τι καὶ τοῦ συνέστησε νὰ μὴ μειώνει τὴ δύναμη τῆς ἐξουσίας του μὲ τὸ νὰ ἀναφέρει τὰ πάντα στὴν σύγκλητο· ἓνας εἶναι ὁ ὅρος τοῦ κυβερνᾶν, ὅτι ὅλα τακτοποιοῦνται μὲ λογικὸ τρόπο, ὅταν ἀναφέρονται σὲ ἓνα καὶ μόνον πρόσωπο (I, 6, 3: *eam condicionem esse imperandi, ut non aliter ratio constet, quam si uni reddatur*).

Εἶναι ἀξιοπαρατήρητο ὅτι ὁ Αὐγουστος, ποὺ τόση μέριμνα ἔδειξε νὰ μείνει ἡ ἀρχὴ στὴν οἰκογένειά του, ἀπέτυχε σ' αὐτὴ ἀκριβῶς τὴ βασικὴ του ἐπιδίωξη ἐξ αἰτίας τῆς Λιβίας, ποὺ ἀποψίλωσε μεθοδικὰ τὴν οἰκογένεια τοῦ Αὐγούστου ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐξ αἵματος συγγενεῖς του.

Στὴ διαθήκη ποὺ εἶχε συντάξει ὁ Αὐγουστος εἶχαν τὴν πρώτη θέση ὁ

Τιβέριος καὶ ἡ Λιβία. *In spem secundam* ἦσαν οἱ *nepotes pronepotesque* καὶ *tertio gradu* οἱ *primores civitatis*. Ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς τελευταίους μισοῦσε τοὺς περισσοτέρους, ἀλλὰ τοὺς περιέλαβε στὴ διαθήκη του ἀπὸ ὑστεροβουλία, γιὰ νὰ κερδίσει ὄνομα καὶ δόξα στοὺς μεταγενεστέρους (*Ann.* I,8,1: *iactantia gloriaque ad posteros*). Καὶ ἐδῶ ὁ Τάκιτος δείχνει τὸν ὑπολογιστικὸ χαρακτήρα τοῦ Αὐγούστου καὶ τὸν παρουσιάζει νὰ φροντίζει γιὰ τὴν ὑστεροφημία του.

Μέχρι ἐδῶ εἶδαμε πὺς ὁ Τάκιτος ἀντίκρουσε τὸν Ὀκταβιανὸ ἀρνητικὰ¹ καὶ σὰν ἄνθρωπο ποὺ ἐλαύνεται ἀπὸ καθαρῶς προσωπικὰ κίνητρα στὶς ἐνέργειές του. Ἐζωγράφισε μὲ τὸν χρωστῆρά του τὴν προσωπικότητα τοῦ Αὐγούστου χωρὶς νὰ ἀναφερθεῖ καθόλου στὴν ποίησιν². Ἐπροχώρησε, ὅπως

1. Ὁ H. Willrich, ἔ.δ., σ. 58, παρατηρεῖ ὅτι ὁ Τάκιτος κατηγορεῖ τὸν Γάλβα καὶ μαζὶ μὲ αὐτὸν τὸν Αὐγούστο in den düstersten Farben καὶ θεωρεῖ τὴν περιφρημὴ Pax Augusta ὡς nur die Ruhe eines Grabes. Παρατηρεῖ ἀκόμη ὅτι ὁ Τάκιτος θέλει νὰ ἐπιηρεάσει τὸν ἀναγνώστη ohne persönlich die Verantwortung zu übernehmen. Καὶ οἱ *rumores* κατ' αὐτὸν εἶναι eine Maske καὶ δείχνουν seine eigenen Gedanken deutlich genug. Γενικὰ ἀπορρίπτεται κατὰ τὸν Willrich ἡ διακυβέρνηση τοῦ Αὐγούστου, ποὺ ἐμφανίζεται ὡς Heuchler. Ὑπῆρξαν βέβαια καὶ ἡπιώτερες ἢ καὶ θετικὲς θεωρήσεις τοῦ Αὐγούστου ἀπὸ τὴν προτακίτεια λογοτεχνία ἢ τὴν σύγχρονη καὶ μεταγενέστερη (πάντως στὰ πλαίσια τοῦ ἀρχαίου κόσμου) παράδοση. Κατὰ τὸν Σενέκα ὁ Αὐγούστος ἦταν γενικὰ ἡπιος καὶ ὁ ὠμὸς Ὀκταβιανὸς τῶν Ἐμφυλίων πολέμων was sharply contrasted with the later perfect August. (Myriam Griffin, *Seneca, A Philosopher in Politics*, Oxford 1976, σ. 212). Βλ. σχετικὰ De clementia I, 9, 1: *fuit mitis princeps, si quis illum a principatu suo aestimare incipiat; in communi quidem rei publicae gladium movit* ἦταν ἀναπόφευκτη ἐξ ἄλλου κατὰ τὸν Seneca ἡ αἵματοχυσία, ὅπως ἀναφέρει στὸ De brevitate vitae 4, 5: *cum civibus primum, deinde cum collegis, novissime cum adfinibus coactus armis discernere mari terraque sanguinem fudit*. Ὁ Suetonius ἐξ ἄλλου (Aug. 20) βλέπει τὸν Αὐγούστο ὡς *circumspectissimum et prudentissimum principem*, εἰς δὲ τὸν Δίωνα Κάσσιο (γιὰ νὰ ἀναφέρομε δύο ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ἱστορικοὺς τῆς αυτοκρατορικῆς περιόδου) δὲν ὑπάρχει κατὰ τὸν Klingner (*Tacitus über Augustus und Tiberius*, Wege der Forschung, XCVII, Darmstadt 1969, σ. 496 - 539, γιὰ Αὐγ. 496 - 519· ἀπὸ *Sitzungsb. der Bayer. Ak. der Wiss.* 1953, Heft 7, σ. 1 - 45) nichts von einem vernichtenden Urteil über Augustus bekannt (σ. 515), ἐνῶ ὅσα ἐξιστοροῦνται καὶ ἀναφέρονται γενικὰ στὸν Τάκιτο εἶναι ἐξουθενωτικὰ γιὰ τὸν Αὐγούστο (βλ. Fr. Klingner, ἔ.δ., σ. 503 κ.έ.).

2. Καὶ ὅμως ὁ Τάκιτος ἦταν βαθὺς γνώστης τοῦ Βεργιλίου καὶ τῆς μεγάλης ρωμαϊκῆς ποιήσεως καί, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Donald Dudley, *The World of Tacitus*, London 1968, σ. 36, repeatedly draws on Horace, Virgil, Lucan or Livy. Ὅχι μόνο ἡ γλώσσά του ἀλλὰ καὶ the scale of his historical conception can be called epic and in particular Virgilian κατὰ τὸν B. Walker, *The Annals of Tacitus*, Manchester 1952, σ. 155. Παρὰ τὴν στενὴ τους ὅμως σχέση, ποὺ εἶναι γλωσσικὴ καὶ μορφικὴ, ὁ Βεργίλιος καὶ ὁ Τάκιτος διαφέρουν ριζικὰ στὴν γενικώτερη ἀντίληψη. Καὶ στοὺς δύο κατὰ τὸν Walker (αὐτόθι) προβάλλονται τὰ πεπρωμένα τοῦ ἔθνους, ὡς τὰ προκαθορίζει τὸ fatum, ἀλλὰ κατὰ

παρατηρήσαμε, ἀναφέροντας παράλληλες ἀπόψεις πού δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση με τὸ μῦθο. Ὁ ἴδιος δὲν ἀναφέρει μιὰ καὶ μόνο ἄποψη, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἔκανε ὁ μεγάλος πρῶδρομὸς του στὴν ἱστοριογραφία, ὁ Θουκυδίδης, οὔτε προκρίνει φανερά τὴ μιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ θέσεις πού παραθέτει. Ξέρει ὅμως καὶ ὁ ἴδιος καὶ ἡ κοινὴ πεῖρα μαρτυρεῖ ὅτι οἱ ἄνθρωποι στρέφονται κατὰ πλειονότητα στὸ τρωτὸ καὶ στὴν ἀχίλλεια πτέρνα καὶ ἀποδέχονται εὐκολώτερα τὴ μομφὴ παρὰ τὸν ἔπαινο, τὸ μειονέκτημα παρὰ τὸ προτέρημα. Ἐξ ἄλλου τὰ θετικὰ στοιχεῖα¹ πού παραθέτει γιὰ τὸν Αὐγούστο δὲν εἶναι κάτι νέο· εἶναι κοινοὶ τόποι, μικροὶ ἔπαινοι ἐν σχέσει πρὸς τὴν ποιητικὴ ὑψηγορία. Τὸ νέο πού προσάγεται εἶναι τὰ μελανὰ σημεῖα τοῦ κρινομένου. Μὲ αὐτὰ ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὴ μεγαλωσύνη καὶ σπιλώνει τὴν αἴγλη τοῦ Αὐγούστου. Ἄν ὅμως αὐτὸς ἦταν δεδηλωμένα ὁ σκοπὸς του, δὲν θὰ εἶχε τὸ ἀποτέλεσμα πού προκαλεῖ τώρα μετὰ τὴν ἔντεχνη, συγκεκαλυμμένη καὶ *sine ira et studio* γενομένη (κατὰ τὴ δήλωσή του) παρουσίαση.

Ἡ κηδεῖα τοῦ Αὐγούστου ἦταν ἡ καλύτερη στιγμή νὰ παραθέσει ὁ Τάκιτος τὶς γνώμες πού διατυπώθηκαν τότε γιὰ τὴν προσωπικότητά του.

Γιὰ τὸν Αὐγούστο, τὸν ἴδιο τώρα (*ipso de Augusto*) καὶ ὄχι γιὰ τὴν οἰκογένειά του στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τοῦ κράτους, ἔγινε πολὺς λόγος (*multus sermo*). Πολλοὶ εἶχαν ἐντυπωσιασθεῖ ἀπὸ συμπτώσεις, ὅπως ὅτι ἡ ἴδια μέρα (ἡ 19 Αὐγούστου, ὅπως ὀνομάσθηκε ἀργότερα ὁ *Sextilis*) τῆς ἀρχῆς τῆς ἐξουσίας του (I, 9, 1: *dies accepti quondam imperii*) ἦταν καὶ ἡ τελευταία τῆς ζωῆς του (*vitae supremus*) καὶ ἄλλα παρόμοια. Τὰ ἀποχωρίζομε ἀπὸ τὸ τακίτειο κείμενο χωρὶς ὁποιοδήποτε σχολιασμό.

α') Ἡ ἴδια μέρα ἦταν τῆς ἐξουσίας του καὶ θανάτου του.

β') Ἐτελείωσε τὴ ζωὴ του στὸ ἴδιο μέρος, πόλη, σπίτι καὶ κρεβάτι, ὅπου καὶ ὁ πατέρας του Ὀκτάβιος (*Nolae in domo et cubiculo in quo pater eius vitam finivisset*).

γ') Ἐπαινοῦσαν τὸν ἀριθμὸ τῶν ὑπατειῶν του, πού ἔφθανε τὸ ἄθροισμα τῶν ὑπατειῶν τοῦ Κόρβου καὶ τοῦ Μαρίου ($6 + 7 = 13$), σὰν κάτι τὸ πολὺ ἐντυπωσιακὸ (*numerus consulatuum celebrabatur*).

τὸν Βεργίλιο ἡ ὑπερανθρώπινη αὐτὴ δύναμη εἶναι benevolent though harsh, the national destiny is to be a noble empire. Στὸν Τάκιτο ὅμως the higher will is wrathful judgment and the national destiny ruin. Στὸν Τάκιτο ὁ ἐκλεγμένος ἀπὸ τὶς οὐράνιες δυνάμεις εἶναι ὁ Αὐγούστος καὶ ἔργο του εἶναι to reorganise the state as a despotism, which means death. Ἡπιώτερη εἶναι ὅπωςδήποτε ἡ κρίση τοῦ D. Dudley, ἔ.δ., σ. 78: Not all of Tacitus' references to Augustus are hostile, but it is the darker colours that prevail.

1. Τὰ θετικὰ αὐτὰ στοιχεῖα εἶναι ἡ schwächere Stelle κατὰ τὸν Klingner, ἔ.δ., σ. 515, ἐνῶ γιὰ τὸν κρινόμενο Αὐγούστο ἡ ἀκολουθοῦσα κατηγορία ἔχει τὴν stärkere Stellung καὶ τὴν μεγαλύτερη ἔκταση, ἔτσι δὲ κατορθώνει ὁ ἱστορικὸς das vorangegangene Lob zu erdrücken.

δ') Ἐτονιζόταν ἡ δημαρχική του ἐξουσία ἐπὶ 37 συναπτά ἔτη (*continuata per septem et triginta annos tribunicia potestas*).

ε') Τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος πού πῆρε 21 φορές (*nomen imperatoris semel atque vicies partum*)

ς') Ἄλλα ἀξιώματα (*alia honorum*).

“●λα αὐτὰ τὰ μνημονεύει ὁ Τάκιτος ἐν συντομίᾳ καὶ γενικὰ τὰ χαρακτηρίζει ὡς *vana*, πού σημαίνει μάταια πράγματα χωρὶς ἰδιαίτερη σημασία.

Προτοῦ μποῦμε στὸ σημαντικώτερο τμῆμα τοῦ θέματος, ἄς ἀναφερθεῖ συγκεφαλαιωτικά ὅτι ἀπὸ τὶς δυὸ θεωρήσεις τοῦ Αὐγούστου πού ἔχομε μνημονεύσει μέχρι τώρα, τῶν ποιητῶν καὶ τῶν πολλῶν, τὴν μὲν πρώτη τὴν ἀντιπαρέρχεται, τὴν δὲ ἄλλη θεωρεῖ ὡς ματαιολογία.

Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἀναφέρομε ὅσα ὁ Τάκιτος θεωρεῖ ὡς γῶμες τῶν μορφωμένων, τῶν συνετῶν. Αὐτοὶ οἱ *prudentes* θίγουν τὰ σοβαρότερα σημεῖα τῆς πολιτικῆς τοῦ Αὐγούστου καὶ εἶναι αὐτὰ πράγματι ἄξια ἰδιαίτερας ἐξάρσεως. Μὲ ποιούς ὅμως ἀντιπαραβάλλονται οἱ *prudentes* τοῦ Τακίτου; Μήπως ὄχι μόνο πρὸς τοὺς πολλοὺς (τὸν χύδην ὄχλο), πού δὲν μποροῦν νὰ συλλάβουν τὰ βαθύτερα κίνητρα καὶ σκοποὺς μιᾶς πολιτικῆς, ἰδιαίτερα μάλιστα πολυεδρικῆς, ὅπως ἦταν ἐκείνη τοῦ Αὐγούστου, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐκείνους πού συνδέουν τὴν πολιτικὴ αὐτὴ καὶ τὸν πρωτεργάτη τῆς πρὸς τὴν θεϊκὴ σφαῖρα, δηλ. τοὺς ποιητές; Ἡ σχέση του βέβαια πρὸς τοὺς ποιητές ἦταν στενὴ, ἰδιαίτερα πρὸς τὸ Βεργίλιο, σὲ σημεῖο πού λέγεται ὅτι ἐπηρεάσθηκε στὴ γλῶσσα, στὸ ὕφος, στὶς ιδέες καὶ στὸ σχῆμα τοῦ λογοτεχνήματος, δηλ. τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ ἔργου, σὲ τέτοιο βαθμὸ ὥστε νὰ θεωρεῖται ὅτι ἔγραψε ἔπος παρόμοιο σὲ πεζὸ λόγο. Παρὰ τὴν ἐπίδραση ὅμως πού ἀσκήθηκε πάνω του ἀπὸ τὸ Βεργίλιο (καὶ τοὺς ἄλλους Ρωμαίους ποιητές τῆς περιόδου τοῦ Αὐγούστου), παρὰ τὸ ὅτι ἐγνώριζε τὴν ἔξαρση τοῦ Αὐγούστου πού ἐγίνε ἀπὸ τὴν ποίηση, δὲν ἀναφέρθηκε σ' αὐτοὺς ὡς πρὸς τὸ συγκεκριμένο θέμα. Θὰ πιστεῦε καὶ αὐτός, ὅπως καὶ ὁ Θουκυδίδης (Α, 21, 1), ὅτι οἱ ποιητές, «ἐπὶ τὸ μείζον κοσμοῦντες», χρειάζονται προσεκτικὴ καὶ νηφάλια ἀντιμετώπιση, γιὰ νὰ καρπωθεῖ κανεὶς ἀπὸ αὐτοὺς κάτι; Αὐτὸ εἶναι τὸ πιθανώτερο. Ὁ Τάκιτος ὅμως δὲν δείχνει στὸ ἔργο του πόσα ἔδρεψε ἀπὸ τὸν Βεργίλιο, εἶναι ὅμως φανερὸ ὅτι ὅσα οἱ ποιητές εἶχαν ἀναγάγει «ἐπὶ τὸ μυσθῶδες», δὲν τὰ δέχθηκε καὶ τὰ ἀντιπαρῆλθε σιωπηρά.

Τὸ βάρος λοιπὸν πέφτει στὶς ἀπόψεις πού διατύπωσαν οἱ *prudentes*. Οἱ συνετοὶ αὐτοὶ καὶ πεπαιδευμένοι ἄνθρωποι ἔκαμαν πολλὰ καὶ ποικίλες κρίσεις γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Αὐγούστου καὶ τὴ ζωὴ του, πού κατὰ διαφόρους τρόπους ἐξυψωνόταν ἢ κατακρινόταν (*Ann. I, 9, 3: vita eius varie extollebatur arguebatur ve*).

Ἀξίζει νὰ κατατάξομε καὶ νὰ δοῦμε χωριστὰ τὰ στοιχεῖα τῆς ἱστορίας τοῦ Αὐγούστου πού ἐπαινοῦνταν ὡς καὶ τὶς ἐπαινετικὰς γι' αὐτὸν κρίσεις καὶ

σὲ ἄλλη κατάταξη τὰ στοιχεῖα ποὺ κατακρίνονταν καὶ τὶς ἀρνητικὲς κρίσεις ποὺ τοῦ ἔγιναν. Ἔτσι θὰ ἔχομε στὸ τέλος τὴ δυνατότητα νὰ βγάλουμε ὠριμένα χρήσιμα συμπεράσματα γιὰ τὸ θέμα μας.

Κατ' ἀρχὴν τί λένε ὅσοι ἀπὸ τοὺς *prudentes* τὸν ἐπαινοῦν:

- α') Τοὺς ἐμφυλίους πολέμους τοὺς ἄρχισε ἀπὸ εὐσέβεια πρὸς τὸν πατέρα του (τὸν Ἰούλιο Καίσαρα) καὶ πολιτικὴ σκοπιμότητα (9, 3: *pietate erga parentem et necessitudine rei publicae... ad arma civilia actum*). Ἡ προπαρασκευὴ τοῦ πολέμου αὐτοῦ καὶ ἡ διεξαγωγὴ του δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ γίνουν μὲ εὐγενῆ μέσα (*neque parari possent neque haberi per bonas artis*).
- β') Ἐκαμε πράγματι πολλὲς παραχωρήσεις στὸν Ἀντώνιο καὶ στὸ Λέπιδο (9, 4: *multa... concessisse*), ἀλλὰ γιὰ νὰ τιμωρήσει τοὺς δολοφόνους τοῦ πατέρα του (*dum interfectores patris ulcisceretur*). Μὲ αὐτὸ δικαιολογεῖται ἡ δευτέρα τριανδρία καὶ πολλὲς ἀποτρόπαιες πράξεις της.
- γ') Ἄφοῦ ἡ ἀνικανότητα τοῦ Λεπίδου ἀπὸ ραθυμία (*socordia*) καὶ τοῦ Ἀντωνίου ἀπὸ τὴν ἔκλυτὴ ζωὴ του (*per libidines*) ἦσαν δεδομένα, δὲν ὑπῆρχε ἄλλο φάρμακο (*remedium*) γιὰ τὴν ἀποδιοργανωμένη πολιτεία παρὰ νὰ κυβερνηθεῖ ἀπὸ ἓναν μόνο (*non aliud discordantis patriae remedium fuisse quam ut ab uno regetur*).
- δ') Δὲν μετέβαλε τὸ πολίτευμα σὲ βασιλεία οὔτε δικτατορία ἀλλὰ σὲ ἡγεμονία (*non regno neque dictatura sed principis nomine constitutam rem publicam*).
- ε') Τὸ κράτος ἔφθασε νὰ ἔχει ὡς ὄριά του τὸν Ὠκεανὸ καὶ μακρινοὺς ποταμούς (*mari Oceano aut amnibus longinquis saeptum imperium*).
- ς') Λεγεῶνες, ἐπαρχίες, στόλοι, ἡ ὅλη διοίκηση ἔχουν στενὰ συναρμολογηθεῖ (I, 9, 5: *legiones, provincias, classis, cuncta inter se connexa*).
- ζ') Ὑπάρχει (καὶ ἰσχύει) νόμος γιὰ τοὺς Ρωμαίους καὶ μετριοπάθεια (καλὴ στάση) πρὸς τοὺς συμμάχους (αὐτόθι: *ius apud civis, modestiam apud socios*), ἐνῶ προηγουμένως, ὅπως λέει ἀμέσως παρακάτω, δὲν εἶχε θέση ὁ νόμος (*non legibus locus*).
- η') Ἡ πόλη (ἢ Ρώμη) ἔχει διακοσμηθεῖ μὲ μεγαλοπρέπεια (*magnifico ornatu*).
- θ') Πολὺ λίγες περιπτώσεις ἀντίμετωπιζονται μὲ βία καὶ αὐτὲς χάρη τῆς κοινῆς γαλήνης (*pauca admodum vi tractata quo ceteris quies esset*).
- Τὰ 9 αὐτὰ στοιχεῖα θὰ μπορούσαν νὰ συμπυκνωθοῦν σὲ ὀλιγώτερα. Θὰ ἦταν δυνατὸ ἐπίσης νὰ συγκριθοῦν μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ οἱ ποιητὲς ἐναποθέτουν στὴ μορφή τοῦ Αὐγούστου γιὰ ἀύξηση τῆς μεγαλωσύνης του. Γενικὰ ἐξαιρούνται καὶ στίς δύο περιπτώσεις ἡ εὐσέβεια (*pietas*), ἡ πολιτικὴ ἀναγκαιό-

τητα (*necessitudo reipublicae*) καὶ τὰ λαμπρὰ ἔργα τοῦ Αὐγούστου στὸν πολιτικό, στρατιωτικό καὶ πολιτιστικό τομέα. Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι οἱ συνετοὶ ἄνδρες δὲν θεωροῦν τὸν Αὐγούστο ἰσοστάσιο τῶν θεῶν καὶ δὲν τὸν τοποθετοῦν σὲ περίοπτη θέση τῆς ὅλης χωροχρονικῆς καὶ οὐράνιας σκηνῆς. Ἡ δμάδα τῶν συνετῶν ἐπαινετῶν τὸν τοποθετεῖ σὲ ἐξάισιο ἀλλ' ὀπωσδήποτε γήινο ἐπίπεδο.

Τί λένε τώρα οἱ κατήγοροι τοῦ Αὐγούστου καὶ πῶς ἐρμηνεύουν τὶς ἴδιες βασικά πράξεις καὶ ἔργα στὰ ὁποῖα ἀναφέρονται καὶ οἱ ὑμνητές του;

- α') Τὴν εὐσέβεια πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὴν κρίσιμη περίσταση τῆς πολιτείας τὰ ἐχρησιμοποίησε ὡς πρόσχημα γιὰ τοὺς σκοποὺς του (10,1: *pietatem erga parentem et tempora reipublicae obtentui sumpta*). "Ὅλα τὰ ἔπραξε *cupidine dominandi*. Αὐτὴ ἡ ἐπιθυμία τὸν ἔκαμε νὰ συλλέξει μὲ μεγάλες παροχές (*per largitionem*) παλαμαχούς (*veteranos*), νὰ παρασκευάσει στρατὸ (*paratum exercitum*), ἐνῶ ἀκόμη ἦταν νέος χωρὶς κανένα ἀξίωμα (*ab adolescente privato*), νὰ διαφθείρει τὶς λεγεῶνες τοῦ ὑπάτου (*corruptas consulis legiones*) καὶ νὰ προσποιηθεῖ ὅτι προσχωρεῖ στοὺς Πομπηιανούς (*simulatam Pompeianarum gratiam partium*).
- β') Ἀφοῦ πῆρε μὲ συγκλητικό διάταγμα (*decreto patrum*) τὰ σύμβολα καὶ τὸ δίκαιο (τὴ δύναμη) τοῦ πραιτωρός (10, 2: *fascis et ius praetoris*), ἔβγαλε ἀπὸ τὸ μέσο τοὺς ὑπάτους Ἴρτιο καὶ Πάνσα μὲ διαφόρους τρόπους καὶ πῆρε τὶς δυνάμεις τοὺς (*utriusque copias occupavisse*). Ὁ Ὀκταβιανὸς χαρακτηρίζεται ἐδῶ ὡς ἐπινοητῆς δόλου (*machinator doli*).
- γ') Πῆρε τὴν ὑπατεία παρὰ τὴ θέληση τῆς συγκλήτου (*extortum invito senatu consulatum*) καὶ ἔστρεψε ἐναντίον τῆς πολιτείας τὰ προοριζόμενα ἐναντίον τοῦ Ἀντωνίου ὅπλα (*arma quae in Antonium acceperit contra rem publicam versa*).
- δ') Τὶς προγραφές πολιτῶν (*proscriptionem civium*), τὶς διανομές ἀγρῶν (*divisiones agrorum*) δὲν τὶς ἐπιδοκίμασαν οὔτε ἐκεῖνοι ποὺ τὶς ἐπραγματοποίησαν (*ne ipsis quidem qui fecere laudatas*).
- ε') Οἱ θάνατοι τοῦ Κασσίου καὶ τῶν Βρούτων (τοῦ Μάρκου, ποὺ αὐτοκτόνησε μετὰ τὴν ἧττα στοὺς Φιλίππους τὸ 42, καὶ τοῦ Δεκίμου, ποὺ φονεύθηκε στὴ Γαλατία τὸ 43) ὑπαγορεύθηκαν ἀπὸ κληρονομημένες πατρικὲς ἐχθρότητες (*paternis inimicitias*), ἐνῶ, ὡς τονίζεται μὲ γνωμικὸ εὐμνημόνευτο, σωστὸ καὶ πρέπον εἶναι τὰ προσωπικὰ πάθη νὰ ὑποχωροῦν στὸ γενικώτερο καλὸ (10, 3: *fas sit privata odia publicis utilitatibus remittere*).
- ς') Ἀπάτησε τὸν Πομπήιο (τὸν Σέξτο) μὲ ὁμοίωμα εἰρήνης (*imagine pa-*

- ais) καὶ τὸ Λέπιδο μὲ τὸ πρόσχημα τῆς φιλίας (*specie amicitiae*).
- ζ') Ὁ Ἀντώνιος (*deceptus* καὶ αὐτὸς) ἀπατήθηκε ἀπὸ συνθήκες, ποὺ συνῆψε μὲ τὸν Ὁκταβιανὸ (τὸ 40 καὶ τὸ 37 π.Χ.) καὶ τὸν γάμο, ποὺ εἶχε κάμει μὲ τὴν ἀδελφή του (Ὁκταβία) (*Antonium... foedere et nuptiis sororis inlectum*), καὶ ἐπλήρωσε μὲ τὴ ζωὴ του τὴν ἀπατηλὴ προσέγγιση (*subdolae adfinitatis poenas morte exsolvisse*).
- η') Ἐπικράτησε ἀναμφίβολα εἰρήνη κατόπιν ἀλλὰ αἱματηρῆ (10, 4: *pacem... cruentam*). Πολλοὶ Ρωμαῖοι (*Lollius, Varus, Varro, Egna-tius, Iullus*) ἐφρονεύθησαν (οἱ περισσότεροι μὲ τὴν κατηγορία τῆς συνωμοσίας κατὰ τοῦ Αὐγούστου).
- θ') Στὰ καθαρῶς οἰκογενειακά του θέματα βρέθηκε γιὰ κατηγορία (καὶ λοιδορία) ἡ ἀπαχθεῖσα σύζυγος τοῦ Τιβερίου Νέρωνος, ἡ Λιβία (*abducta Neroni uxor*), καὶ τὸ ὅτι οἱ *pontifices* ρωτήθηκαν ἀπὸ τὸν Ὁκταβιανὸ ἂν παντρεύεται μὲ θεμιτὸ τρόπο τὴ Λιβία, ποὺ εἶναι μὲν ἔγκυος ἀλλὰ δὲν ἔχει γεννήσει ἀκόμη (10, 5: *an concepto necdum edito partu rite nuberet*).
- ι') Ἀνάφεραν τὴν τρυφηλὴ ζωὴ τοῦ Β. Πολλίωνος καί, φυσικά, τὶς παραχωρήσεις ποὺ ἔκανε στὸν Αὐγούστο.
- ια') Ἀναφερόταν ἡ Λιβία (ὡς μητέρα) ὡς δυσβάστακτο γιὰ τὴν πολιτεία φορτίο (*Livia gravis in rem publicam mater*) καὶ ὡς ἀνυπόφορη μητρικὰ γιὰ τὸν αὐτοκρατορικὸ οἶκο (*gravis domui Caesarum noverca*).
- ιβ') Δὲν ἄφησε περιθώρια γιὰ τὴ λατρεία τῶν θεῶν (10, 6: *nilul deorum honoribus relictum*), ἀφοῦ θέλησε ὁ ἴδιος νὰ λατρεύεται σὲ ναοὺς σὰν θεὸς μὲ εἰδικὸ ἱερατεῖο (*se templis et effigie numinum per flamines et sacerdotes coli vellet*).
- ιγ') Διάδοχό του ἄφησε τὸν Τιβέριο ὄχι ἀπὸ ἀγάπη γι' αὐτὸν καὶ φροντίδα γιὰ τὴν πολιτεία (10, 7: *ne Tiberium quidem caritate aut rei publicae curae successorem adscitum*), ἀλλὰ ἀπὸ ἰδιοτέλεια. Εἶχε διακρίνει στὴν ψυχὴ τοῦ Τιβερίου ἀλαζονεῖα καὶ μοχθηρία (*adrogantiam saevitiamque eius introspeverit*) καὶ ἤθελε μὲ τὴ σύγκρισή του πρὸς τὸν χεῖριστο (*comparatione deterrima*) νὰ προσπορίσει δόξα στὸν ἑαυτὸ του (*sibi gloriam quaesivisse*). Αὕτῃ τῇ βαρύτερῃ κατηγορία, τὴν πράγματι ἐξουθενωτικὴ τοῦ γοήτρου τοῦ Αὐγούστου, τὴν ἀναφέρει σὰν ὑποψία μερικῶν καὶ ὁ Δίων Κάσσιος, ὁ ὁποῖος, σημειωτέον, εἶναι ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς ποὺ ἀποδέχονται καὶ ἐπαινοῦν τὸ μοναρχικὸ πολίτευμα. Κατὰ τὸν Δίωνα Κάσσιο (ΝΣΤ', 45, 3), ὁ Αὐγούστος καὶ ὁ Τιβέριος (σὲ τελικὴ κρίση ποὺ κάνει γι' αὐτοὺς) (ιτοσοῦτον τὸ σύμπαν ἀλλήλων διήμεγαν, ὥστε τινὰς καὶ ἐς τὸν Αὐγούστον ὑποπτεῦσαι ὅτι ἐξεπίτη-

δες τὸν Τιβέριον, καίπερ εὖ εἰδὼς ὁποῖος ἦν, διάδοχον ἀπέδειξεν, ἵνα αὐτὸς εὖ ὁ ξήσῃ».

Ἐπιπέριον ὁ Αὐγούστος εἶχε αὐτὰ τὰ κίνητρα φαίνεται κατὰ τὸν Τάκιτο καὶ ἀπὸ τὸ ἀίτημα ποῦ εἶχε ἀπευθύνει πρὸς τοὺς συγκλητικούς πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, ὅταν τοὺς ζητοῦσε νὰ ἀνανεώσουν τὴ δημοκρατικὴ ἐξουσία τοῦ Τιβερίου (*tribuniciam potestatem*). Στὸ λόγο του, ἂν καὶ ἦταν ἐπαινετικός (10, 7: *quamquam honora oratione*), ἔκαμε καὶ ὠρισμένες νύξεις γιὰ τοὺς τρόπους του, τὴ μόρφωση καὶ τὰ ἦθη τοῦ Τιβερίου (*de habitu cultuque et institutis eius*), ποῦ τὰ θεωροῦσε, βέβαια, σὰν μειονεκτήματα καὶ ἐλαττώματά του, ἀλλὰ ζητοῦσε νὰ τοῦ συγχωρηθοῦν.

ιδ') Στὴν ιδιόχειρη ἐμπεριστατωμένη ἀνάλυση ποῦ ἔκαμε τῆς καταστάσεως τοῦ κράτους καὶ ποῦ ἄφησε σὰν ἓνα *breviarium totius imperii* κατέληγε μὲ τὴ σύσταση νὰ περιορισθεῖ ἡ αὐτοκρατορία στὰ σύνορά της (11, 4: *addideratque consilium coercendi intra terminos imperii*). Γιατί τὸ ἔγραψε αὐτό; Ὁ Τάκιτος κατὰ τὴν προσφιλεῖ του, διλημματικὴ θὰ λέγαμε μέθοδο, διερωτᾶται ἂν αὐτὰ τὰ ἔγραψε ἀπὸ φόβο ἢ ἀπὸ φθόνον (*incertum metu an per invidiam*). Φοβόταν μήπως κανεὶς ἐπεκτείνει τὸ κράτος καὶ τὸν ξεπεράσει στὴ δόξα (τὸ τελευταῖο αὐτὸ στοιχεῖο δὲν φέρεται ὡς κάτι ποῦ ἐπρόβαλαν οἱ *prudentes*, ἀλλὰ μπῆκε ἐδῶ γιατί εἶχε νοηματικὴ σχέση πρὸς τὸ προτελευταῖο, τὸ ιγ').

Μὲ τὰ 14 αὐτὰ στοιχεῖα (κατὰ τὴν κατάταξη ποῦ ἐπιχειρήσαμε) ἀμυρῶνεται ἡ κατ' ἄλλους αἰγλήσσει μορφή τοῦ Αὐγούστου. Συνοπτικὰ τονίζεται μὲ αὐτὰ ὁ ἰδιοτελὴς καὶ δόλιος χαρακτήρας τοῦ Αὐγούστου. Ὡς βασικὸ κίνητρο τῶν ἐνεργειῶν του φέρεται ἡ *cupido dominandi*. Γύρω ἀπὸ αὐτὸ γύριζαν ὅλα. Ἦθελε ἀκόμη καὶ στὴν προοπτικὴ τοῦ χρόνου νὰ μείνει ὑπέρτερος. Γι' αὐτὸ ἐξεφύλισε μὲ τὸν τρόπο του τὸν Τιβέριο καὶ κατόπιν τὸν ἀνέδειξε.

Ἐπιπέριον ὁ Αὐγούστος πιστεύομε ὅτι ἀπὸ τὴς διττῆς ἀπόψεως ποῦ παρουσιάζει (καὶ μὲ αὐτὸν ἀρχίζει πραγματικὰ ἡ διχογνωμία γιὰ τὸν Αὐγούστο, ποῦ δὲν σπαμάτησε μέχρι σήμερα), ἀποδέχεται μᾶλλον τὰ τρωτά, τὰ μελανὰ του σημεῖα¹. Στηριζόμαστε γιὰ τὴν ἀποψη αὐτὴ στὰ ἐξῆς:

α') Ἀποσιωπᾶ (ἂν καὶ γνωρίζει) τὴ θέση ποῦ ἔδωσε ἡ μεγάλη ποίηση στὸν Αὐγούστο. Δὲν τοποθετεῖ καθόλου στὸν ἱστορικὸ του ζυγὸ τὰ σχετικὰ ποιητικὰ στοιχεῖα.

1. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ παρατήρηση τοῦ H. Willrich, ἔ.δ., σ. 60, ὅτι ὁ Τάκιτος ἐκεῖ ὅπου *verschiedene Ansichten anführt, pflegt er seine eigene Meinungsge-nossen zuletzt zu Worte kommen zu lassen*.

- β') Τὰ σκοτεινά, προσωπικά και ιδιοτελή ελατήρια γίνονται από τους αναγνώστες περισσότερο πιστευτά και όχι αλλά ευγενέστερα και υψηλότερα ελατήρια που μαζί με τα πρώτα δίδονται στη διάζευξη.
- γ') 'Ο Τάκιτος παρουσιάζει σε μεγαλύτερη έκταση, σε υπερδιπλάσιο χώρο στο κείμενό του, τα μελανά σημεία του Αύγουστου.
- δ') Το ότι ο Τάκιτος γράφει στην αυτοκρατορική περίοδο (έστω και κατά την ηπιώτερη αρχή του Τραϊανού) δημιουργεί στον αναγνώστη την εντύπωση ότι, αν δεν υπήρχε ο φόβος, θα έγραφε χειρότερα ή και θα αποσιωπούσε και τα όπωσδήποτε λιγώτερα θετικά στοιχεία. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι ο Τάκιτος, που έσκόπευε να γράφει για τον Τραϊανό, δεν έγραψε τελικά και, αν δεν τον πρόλαβε ο θάνατος, δεν είναι άβασισμο να δεχθούμε ότι δεν προχώρησε σ' αυτό το έργο, γιατί θα δοκίμασε απογοήτευση από την διακυβέρνηση του Τραϊανού. Αφού να μιλήσει εναντίον του δεν επέτρεπαν οι συνθήκες, θα προτίμησε να σιωπήσει. Για τον ίδιο ίσως λόγο δεν έγραψε ξεχωριστά για τον Αύγουστο.

Χρησιμοποιήσαμε με κάποιο δισταγμό τον όρο απομυθοποίηση. 'Ο Αύγουστος πράγματι με την αποκάλυψη και έξαρση μελανών σημείων και χαμηλών κινήτρων χάνει τη λάμψη και γοητεία του. Γι' αυτό θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και η λέξη απογοήτευση (αν δεν είχε κατατριβεί), ή οποία αποδίδει καλύτερα την εντύπωση που αποκομίζει κανείς από τον Τάκιτο, όταν τον ανοίξει, ενώ είναι γοητευμένος από την Αινειάδα και την εξίσαια θέση που κατέχει ο Αύγουστος στο έπος αυτό. Μειώνεται ο θαυμασμός, γίνεται Entzauberung, όπως θα έλεγε ο Max Weber.

Είναι ένα άλλο πολύ μεγάλο θέμα να παρακολουθήσει κανείς τί αποδέχθηκε για τον Αύγουστο ή μεταγενέστερη ιστοριογραφία, το πώς τον έκρινε στις ατελείωτες και ποικίλες μεταλλαγές της¹. 'Υστερα από μεγάλη πορεία, με γοητεύσεις και απογοητεύσεις, διαπιστώνομε (από όσα έχουμε δεί σχετικά) ότι το γενικό πλαίσιο, τα βασικά στοιχεία και χρώματα, τους χαρακτηρισμούς και τις κρίσεις, τις έδωσε ο Τάκιτος και η κοντινή του ιστοριογραφία.

1. Βλ. π.χ. H. D. Weinbrot, *Augustus Caesar in «Augustan» England*, Princeton 1978, σ. 9 κ.έ.· F. Millar and E. Segal (ed.), *Caesar Augustus*, Oxford 1984, σ. 1 κ.έ. (ιδιαιτερα 61 κ.έ., 189 κ.έ.).